DE ONVERZOENLIJKHEID VAN ADRIAAN VENEMA

EEN OMGEVALLEN KAARTENBAK

In het eerste deel van zijn boek over de Nederlandse letterkunde in de oorlogsjaren is Adriaan Venema er niet in geslaagd nieuwe gezichtspunten naar voren te brengen. 'Goed' blijft 'goed', en 'fout' blijft 'fout' — en dat terwijl er alle aanleiding is de bestaande beeldvorming te veranderen. Alles moet over! Over fouten, missers en vooringenomenheid.

WILLEM HUBERTS

Wat zou er de reden van kunnen zijn dat de letterkunde van de oorlogsjaren nú pas wordt bestudeerd? Het problematische aspect van het onderzoeksterrein heeft ongetwijfeld een rol gespeeld. Voor de oppervlakkige beschouwer mag het dan wel lijken alsof in de Nederlandse letteren heel simpel 'goed' tegenover 'fout' stond, deze simplificatie doet geen recht aan de aangetroffen feiten, personen en gebeurtenissen.

Neem nu bijvoorbeeld iemand als Hans Klomp. Hij was bestuurder van het Letterengilde van de Kultuurkamer. Nationaal-socialist in hart en nieren. 'Fout' dus, zullen velen zeggen. Toch was hij de man die in de bres sprong toen de Duitsers Adriaan Roland Holst wilden arresteren. Of iemand als Jan Campert, bekend als verzetsdichter. Toch schrok hij er niet voor terug bij het nationaal-socialistische Departement van Volksvoorlichting en Kunsten (afgekort: DVK) om subsidie en bij de gerenommeerde antisemiet Alfred Haighton om geld te bedelen.

Problemen te over. Hoe moeten deze gedragingen worden geïnterpreteerd? Al deze (en soortgelijke) zaken moeten aan de orde komen in een alomvattende studie van de Nederlandse literatuur tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het heeft tot 1983 moeten duren voor er vanuit de neerlandistiek wetenschappelijke interesse te signaleren viel in de produkten van de Nederlandse letteren die buiten de illegaliteit tot stand zijn gekomen. Vandaar de soms wel gebruikte term 'legale letterkunde' — hoe vreemd dit sommigen dan ook in de oren mag klinken, waar het immers letterkunde betreft die onder de Duitse paraplu kon opbloeien.

Geen brede blik

Iedereen die wel 's in de studiezaal van een archiefinstelling heeft gezeten kent ze: de onverdroten doorschrijvende privé-onderzoekers. Noest doorwerkend vullen ze fiche na fiche en bestuderen ze archiefstuk na archiefstuk. Vaak denken ze dat naarmate meer materiaal bekeken is, het inzicht in de materie vanzelf wel komt. Adriaan Venema is een van hen. In zijn nieuwste boek bewijst hij de stelling dat de hoeveelheid gepresenteerde feiten omgekeerd evenredig kan zijn aan het verworven inzicht. Zijn boek puilt uit van de feiten, citaten, documenten en bijlagen. Venema is er echter niet in geslaagd al het feitenmateriaal te bundelen tot een coherent geheel. Uit zijn boek spreekt geen eigen visie, geen brede blik waaruit blijkt dat de onderzoeker bo-

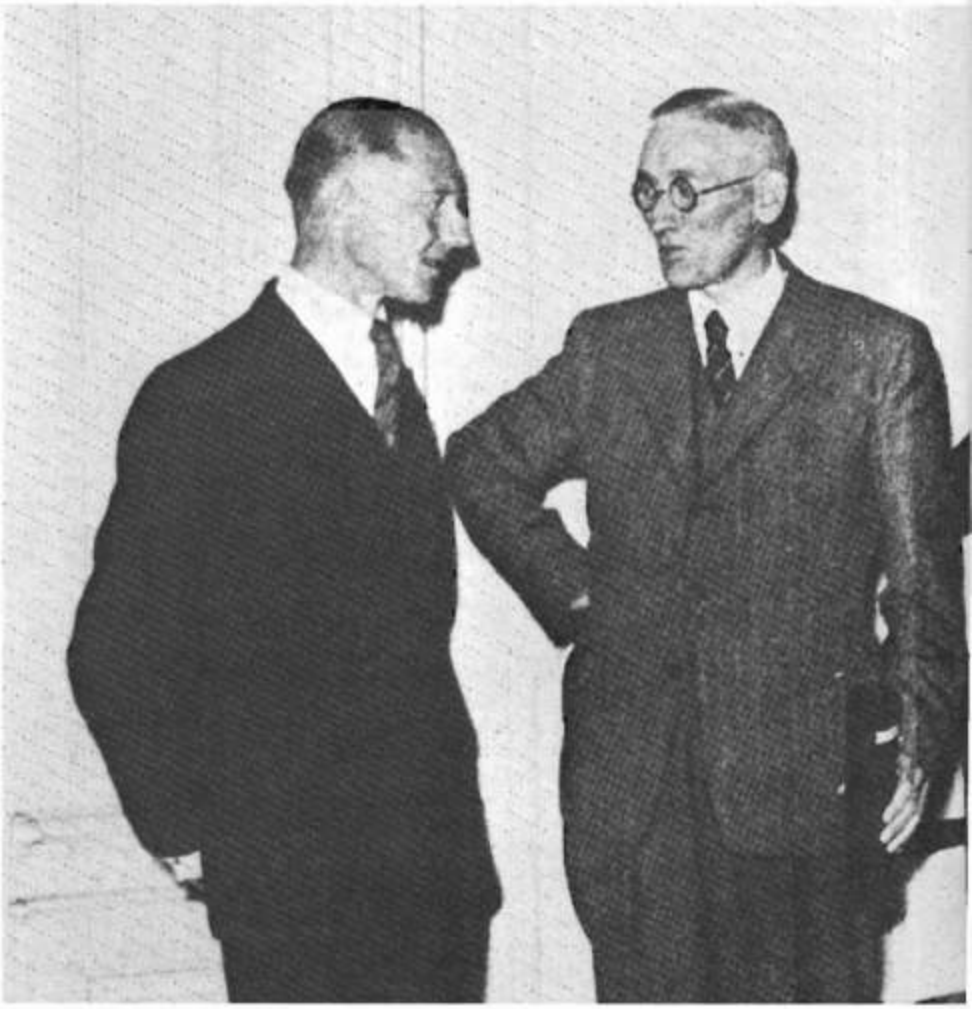

ven het bestudeerde staat.

Graag had ik gezien dat zijn vierdelig werk *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie*, waarvan nu het eerste deel (*Het Systeem*) is verschenen, het grote, ultieme boek over de letteren in oorlogstijd zou zijn. Uit dit eerste deel blijkt dat niet. Integendeel. Nadat Victor van Vriesland en J.B. Charles in het verleden al hadden getoond onverzoenlijk te willen blijven tegenover hen die in de periode '40-'45 voor de Nieuwe Orde kozen, schaart Venema zich aan hun zijde. Dat mag. Hij weet echter niet dat je met een moreel brok in je keel geen geschiedschrijving kunt verrichten — tenzij je zo getalenteerd bent als Jacques Presser. Onverzoenlijkheid zoals Venema die ten toon spreidt belemmert echter de vorming van een helder of nieuw beeld.

Discrepantie

Venema geeft te kennen zijn werk te beschouwen als een volwaardig wetenschappelijk produkt. Hij noemt zijn boek een 'studie', hij spiegelt zichzelf aan professor Presser, polemiseert en passant met de Amsterdamse hoogleraar Blom en net als Lou de Jong zal Venema in het laatste, vierde deel de reacties op zijn werk opnemen. Het lijkt mij derhalve zinnig Venema's werk te bekijken vanuit de wetenschappelijke invalshoek. Wat zegt nu bijvoorbeeld iemand als De Jong over geschiedschrijving? In een in 1986 verschenen artikel over de achtergronden van zijn werk zegt De Jong:

'Ook over figuren die ik heb verafschuwd om wat zij in Nederland en mij persoonlijk hebben aangedaan en die ik vijf jaar achter de microfoon heb bestreden, bijvoorbeeld Mussert, Seyss-Inquart, Rauter, over hen heb ik zó willen schrijven dat ze, als ze in staat zouden zijn geweest mijn beschrijving te lezen, zichzelf zouden kunnen herkennen. Mijn beschrijving mocht niet hatelijk zijn, ze moest *fair* blijven en ze moest dus de mogelijkheid openen dat de lezer zou begrijpen waarom een Mussert, een Seyss-Inquart, een Rauter handelden zoals ze deden'.

Leggen we nu Venema's uitlatingen over de door hem beschreven personen naast De Jongs opvattingen, dan blijkt al spoedig de discrepantie.

Een zekere A.J.H.A. Wensink zal onder het pseudoniem George de Sévooy nationaal-socialistische literatuurkritiek bedrijven. Dit ontlokt Venema de uitlating: 'Als recensent moest hij op zijn tenen lopen om een intellectuele indruk te maken, getuige de verkrampte wijze waarop hij de bundel *Voorspel* van Henri Bruning besprak'.

Zal Wensink zichzelf, in de woorden van De Jong, kunnen herkennen in deze beschrijving? Of, betere vraag, krijgt de lezer van Venema's boek een waarheidsgetrouwe indruk van de manier waarop Wensink literatuurkritiek bedreef?

Op de laatste bladzijden van zijn boek citeert Venema uit Wim Zaals boek *De herstellers* (1966) diens mening over de Belgische SS-dichteres Blanka Gijselen. Zij wordt door Zaal als een 'waardevolle' medewerkster aan het naoorlogse *Aristo* gekarakteriseerd. Niet alleen suggereert Venema hier op onzindelijke wijze dat er een verband bestaat tussen de naoorlogse opvattingen van Wim Zaal en de SS-denkbeelden die Blanka Gijselen tijdens de Tweede Wereldoorlog koesterde, maar ook gaat hij bewust voorbij aan Zaals publiekelijk geuite wens *De herstellers* niet meer te gebruiken als bron, maar daarvoor de herziene versie, het in 1973 verschenen *De Nederlandse fascisten* te gebruiken. In dit werk is de bewuste passage dan ook gewijzigd. Dit riekt van Venema's kant naar kwade wil.

Dit zijn slechts twee voorbeelden van de vooringenomen houding waarmee Venema zijn slachtoffers tegemoet treedt. Begrijp me goed: ik zeg niet dat de geschiedschrijver sympathie moet koesteren voor nationaal-socialisten en hun opvattingen. Ik merk slechts op dat wanneer je pretendeert hun geschiedenis te schrijven, je de nodige 'fairness' moet kunnen opbrengen. Anders beland je in de valstrik die Lessing al signaleerde: 'Immer schreiben Sieger die Geschichte von Besiegten, Lebengebliebene die von Toten'.

Medio 1943, bij de uitreiking van de door het DVK toegekende literaire prijzen over het jaar 1942. V.l.n.r. waarnemend secretaris-generaal jhr mr S.M.S. de Ranitz en de prijswinnaars R.P. Sybesma, Peter van Andel, J.J. Uilenberg en Arend Tael (pseudoniem van A.P. Krul).

Subsidiepot

Wanneer Venema het onderwerp 'subsidies' aansnijdt, blijkt zijn belangstelling beperkt tot de namen van de auteurs en de hoogte van de bedragen die ze hebben ontvangen. Terwijl hij uitbundig citeert uit de aan het departement gezonden smeekbrieven, wordt het de lezer duidelijk dat eigenlijk een zeer beperkt gedeelte van de populatie van Nederlandse letterkundigen financiële steun zocht bij de nationaal-socialisten: over het algemeen niet het meest getalenteerde deel. Concluderend vat Venema dan samen:

'In totaal hebben zesenvijftig letterkundigen een beroep gedaan op de subsidiepot. Zeventien van hen waren, naar ik kon nagaan, nationaal-socialist. De andere negenendertig hadden kennelijk gewoon geld nodig. *Wat de nationaal-socialistische kunstpausen met de subsidies voor hadden, is moeilijk na te gaan*' (mijn cursivering-wh).

Het enige punt dat werkelijk interessant is, en dat dieper onderzoek rechtvaardigt, namelijk de vraag naar het waarom van die (in vergelijking tot de vooroorlogse situatie) omvangrijke subsidiestroom, ontlokt Venema slechts de mededeling dat het 'moeilijk na te gaan' is. Tja. Alsof de aantallen werkelijk zo onthullend en van belang zijn...

Nòg een vraagstuk dat Venema laat liggen. De Nederlandse nationaal-socialisten hebben getracht dichtwerk van zowel Albert Verwey als van Henriëtte Roland Holst-Van der Schalk te annexeren. Trachtte dr J. van Ham in *De Schouw* de opvattingen van Verwey in een nationaal-socialistisch kader te interpreteren, van Henriëtte Roland Holst werden zonder haar medewe-

ten gedichten geplaatst in nationaal-socialistische uitgaven. Op deze manier werd de suggestie gewekt alsof zij zou zijn overgelopen, hetgeen dan weer andere twijfelaars over de streep zou moeten trekken.

Deze interesse van de nationaal-socialisten in Verwey en Roland Holst staat echter in schril contrast met het feit dat van beide auteurs titels op de lijst van verboden boeken staan! Een lijst die Venema nota bene in zijn boek presenteert! Hoe zou het toch kunnen dat aan de ene kant literair werk wordt geannexeerd terwijl aan de andere kant ditzelfde literaire werk wordt verboden?

Juist in het beantwoorden van dit soort vragen moet de problematiek van de literaire geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog worden gezocht. Venema echter laat deze vraag onbeantwoord. De oorzaak hiervan is gelegen in zijn onwil door te dringen in het gedachtengoed van de nationaal-socialist. Zoals hij het zelf in zijn Voorwoord heeft geformuleerd:

'Ik zie geen enkele grond waarom de hedendaagse beoordeelaar het nationaal-socialisme geen 'abjecte stroming' mag vinden en *daarom* (mijn cursivering-wh) zowel leven als werk van een nationaal-socialist als verwerpelijk weg mag zetten'.

'Debunken'

Net zoals Hans Visser, de biograaf van Vestdijk, verweten is dat hij te weinig in Vestdijks literaire werk is doorgedrongen om een goede biografie te vervaardigen, kan men Venema verwijten dat hij te weinig van het nationaal-socialistische gedachtengoed tot zich heeft genomen om een afgewogen oordeel mogelijk te maken. Wie weigert nationaal-socialistische romans, novellen, gedichten en essays inhoudelijk te analyseren, kan nimmer pretenderen een verantwoorde studie te schrijven over de Nederlandse letterkunde in oorlogstijd.

Ik vind het bijzonder spijtig dat Venema niet verder gaat dan het opsommenderwijs signaleren van feitjes. Op deze manier schiet hij natuurlijk zijn eigen doel voorbij: hij pleegt geen geschiedschrijving, hoogstens heeft hij het materiaal vergaard voor de volgende onderzoeker.

Venema's studie richt zich, in zijn eigen woorden, op de 'wereld van schrijvers en uitgevers die zich schikten naar de bevelen van de nieuwe machthebbers'. Drie van de in totaal acht hoofdstukken van zijn boek gaan echter over iets geheel anders: bekende Nederlandse schrijvers van naam en faam die zich hebben ingelaten met de nationaal-socialisten.

Venema: 'Het is niet mijn bedoeling om de reputatie van schrijvers die na de oorlog een positie in het letterkundig leven innamen op grond van hun verleden te breken. Wel wil ik de lezer van nu confronteren met zijn geschriften van toen'.

Het 'debunken' (het attaqueren van grote en bekende namen) speelt in zijn boek een grote rol. De slachtoffers zijn: Bert Voeten, Gabriël Smit, J.W.F. Werumeus Buning (en diens biograaf P. Hijmans), Ed. Hoornik, Pierre H. Dubois, Maarten Vrolijk en Garmt Stuiveling. Van deze zes toont Vene-

ma overtuigend aan dat zij aan de ene kant erg ver zijn gegaan in het verlenen van hand- en spandiensten aan de Duitse bezetter en zijn Nederlandse handlangers, en aan de andere kant flink hun best hebben gedaan deze activiteiten in de jaren na de Tweede Wereldoorlog verborgen te houden. Alleen, Venema brengt weinig nieuws. Bijna alle feiten die hij te berde brengt over deze auteurs waren al bekend. Jammer genoeg vermeldt Venema dit niet, wellicht indachtig zijn eigen woorden: 'Blijft staan dat het altijd problematisch blijft indien men een thema moet behandelen (...) waarvan delen al eerder, en dan ook nog voortreffelijk, zijn behandeld'.

Laten we eens kijken wat er in het verleden allemaal al is gepubliceerd over de genoemde schrijvers.

Allereerst Gabriël Smit. In *NRC Handelsblad* van 8 februari 1988 beschrijft Wam de Moor dat het oorlogsverleden van Smit al aan de orde is geweest in de dissertatie van Hans Mulder (*Kunst in crisis en bezetting*, 1978), in zijn eigen dissertatie (*Van Oudshoorn: biografie van de ambtenaar-schrijver J.K. Feijlbrief 1876-1951*, 1982) en in Lisette Lewins *Het clandestiene boek 1940-1945* (1983). Uiteraard werd ook op de expositie *De Nieuwe Orde en de Nederlandse letterkunde 1940-1945* (1985) aandacht aan Smit besteed, waarbij de nadruk lag op het tweeslachtige van zijn houding gedurende de bezetting.

Vervolgens Pierre H. Dubois. In 1983 verscheen van J.J. Kelder de studie *Schrijven voor de Nieuwe Orde*, waarin de auteur verslag doet van zijn onderzoek naar *De Schouw*, het tijdschrift van de Kultuurkamer. Daarin wordt voor het eerst gewag gemaakt van Dubois' betrokkenheid bij dit tijdschrift. Bij Kelder kan de geïnteresseerde alles lezen van Dubois' activiteiten en zijn relatie tot de toenmalige hoofdredacteur van *De Schouw*, Henri Bruning. Noemt Venema de naam van Kelder? Wèl wanneer hij *De Schouw* in algemene zin behandelt, maar niet wanneer hij Dubois' betrokkenheid bij dit tijdschrift bespreekt. Hij presenteert zijn bevindingen betreffende Dubois als nieuwe vondsten, door hèm boven water gebracht.

Bert Voeten

Dan Bert Voeten. Ik heb geen zin alle verwijzingen te herhalen die er in het verleden al zijn gegeven met betrekking tot het oorlogsverleden van Bert Voeten. De oudste die ik ken is die van Henk van Gelre. In het tijdschrift *Aristo* van mei 1957 maakt hij al melding van Voetens betrokkenheid bij de Kultuurkamer en van het feit dat Voeten in zijn oorlogsdagboek *Doortocht* de waarheid geweld heeft aangedaan. Noemt Venema deze onthulling van Van Gelre? Nee.

Ed. Hoornik. In 1974 verscheen deel vijf van L. de Jongs *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Hier vindt men de vermelding van het feit dat Hoornik tot diep in 1942 bleef doorwerken voor het *Algemeen Handelsblad* en dat zijn handelwijze na de oorlog door de Commissie voor de perszuivering werd afgekeurd. In 1983 wijdt Lisette Lewin er in haar *Het Clandestiene boek 1940-1945* opnieuw aandacht aan, waarbij zij met name het beruchte interview dat Hoornik de nationaal-socialist Henri Bruning afnam, besprak. Men ziet het: Venema herhaalt wat anderen reeds jaren geleden onder de aandacht brachten.

Tot slot Garmt Stuiveling. Al in de tweede helft van de jaren vijftig bracht *Vrij Nederland* naar buiten dat Stuiveling in de zeventiende druk van de *Historische schets van de Nederlandsche letterkunde* zijn eigen sociaal-democratische verleden had verwijderd, dat van de communisten Jef Last en Theun de Vries had laten staan en bij de namen van een aantal auteurs had toegevoegd dat zij van joodse afkomst waren. Opnieuw bauwt Venema na wat al sedert jaar en dag bekend is. Weliswaar noemt Venema in dit geval netjes *Vrij Nederland* en haalt hij de commotie die rondom dit voorval plaatsvond aan, maar toch is hij niet compleet. Op de expositie *De Nieuwe Orde en de Nederlandse letterkunde 1940-1945* werd onthuld dat Stuiveling ook in een bloemlezing die in 1943 verscheen, een concessie had gedaan aan de nationaal-socialisten. Dit gegeven presenteert Venema als zijn eigen vondst. Waarbij hij overigens de fout begaat de uitgave in kwestie in 1942 te dateren.

Men wordt er moe van het telkens te herhalen: Adriaan Venema brengt niets nieuws, slechts oude feiten worden door hem voor het voetlicht gebracht en als resultaat van eigen onderzoek gepresenteerd.

Nu kwam de winter....

Nu kwam de winter met zijn stille heimen
zooals hij in het Hollandsch laagland keert,
als de herfstwinden het gebied ontruimen:
hij laat het groen der weiden ongedeerd,

hij stort uit vlakke beemde' als uit een zeef
daglang de helderkleine ronde drupp'len
wier zacht geruisch en regelmatig tokk'len
al de stem is van het natuurgeleed.

Nu gaan de deuren dicht en wij vereenen
door onze zinnen ons niet meer met haar
en beseffen zuiver dit vreemde eene:
er is iets eeuwigs tusschen ons en haar.

Henriëtte Roland Holst.

Gedicht van Henriëtte Roland Holst, zonder haar medeweten gepubliceerd in een SS-Midwinter-boek en afgedrukt onder een 'radkruis', een nationaal-socialistisch symbool.

Verboden boeken

Ook op methodologisch niveau valt er heel wat op Venema's boek af te dingen. Zo bijvoorbeeld zijn Bijlage III, bevattende een 'Lijst van oorspronkelijk Nederlandstalige uitgaven, door het Directoraat-Generaal van Politie en het DVK verboden'.

Bij nadere bestudering van de bronnen waarop deze lijst is gebaseerd, blijkt dat deze collectie boeken *niet* is samengesteld door de instanties die Venema opgeeft. In noot 140 van hoofdstuk 1 staat vermeld:

'Bijlage III is samengesteld uit de in noot 130 opgenomen lijst 'Boeken welke niet op de lijst van verboden boeken van het Directoraat-Generaal van Politie voorkomen doch bij het Departement als ongewenscht of verboden ingeschreven', een 'Lijst van publicaties' van de Uitgeverij 'Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling', Kostverlorenstraat 101 te Zandvoort, een lijst van 'na 8 december als verboden opgegeven geschriften' en een lijst 'Communistische en Marxistische Geschriften'.

Pierre H. Dubois, eind jaren dertig, begin jaren veertig.

Dit nu is typerend voor Venema's werkwijze. Hij trof vermoedelijk op een aantal verschillende plaatsen lijsten van verboden boeken aan en besloot al deze lijsten voor het gemak samen te voegen. Het resultaat, Bijlage III, is derhalve een compilatie van titels die als totaal geen enkele betekenis heeft.

Wat Venema had moeten doen is natuurlijk niet domweg de gevonden informatie aan elkaar plakken, maar nagaan wat de status van iedere lijst is, door wie elke lijst is opgesteld, in opdracht van wie, wanneer en met welk doel. Dan hadden we meer geweten over de doeleinden van de nationaal-socialisten inzake de censuur op Nederlandse uitgaven. Nu weten we bijvoorbeeld niet of Greshoffs bundel *Mirliton* (Venema spreekt van *Mirleton*) werd verboden door het DVK, en zo ja, wanneer dit geschiedde. Ik haal met opzet deze bundel aan, omdat Venema over deze uitgave vertelt dat de uitgever een herdruk overwoog, maar zijn voornemen door het DVK geblokkeerd zag. Was het verbod nu een gevolg van de aanvraag of was er geen verband tussen beide zaken? Aan de hand van Venema's Bijlage

III moeten we het antwoord schuldig blijven.

Op de lijst treffen we ook de nationaal-socialisten Martien Beversluis (*Arbeidersnoodlot*), Jan van der Made (*Tweehonderd gulden voor Darja Wledinskaja*) en Jan van Rheenen (*De glijbaan*) aan. Over Van der Mades boek ontstond gekrakeel — Venema vermeldt dit. Het werd echter toch door het DVK geaccepteerd en mocht dus verschijnen. Waarom komt het dan toch op de lijst van verboden boeken terecht? Wat Beversluis en Van Rheenen betreft: hoe kunnen deze coryfeeën van de nationaal-socialistische letterkunde in Nederland het slachtoffer van censuur geworden zijn? Venema stelt zelfs de vraag niet.

En wat te denken van *Polletje Piekhaar* en *Lord Zeepsop* van Willem van Iependaal? Deze beide kinderboeken treffen we aan op de lijst van verboden boeken, terwijl Lisette Lewin in haar *Het Clandestiene boek 1940-1945* (p. 65) juist vermeldt dat Van Ham in 1942 de uitgever toestemming verleende tot uitgave van deze beide boeken...

Een andere methodologische onjuistheid begaat Venema waar hij spreekt over het aantal lezers van het Bureau Lectoraat van het DVK. De lezers van dit bureau moesten beoordelen of de door uitgevers ingezonden manuscripten voor publikatie in aanmerking kwamen. Venema telt in totaal 130 lectoren. In navolging van Wam de Moor, die de lectoren al eerder aan een beschouwing onderwierp, vermeldt Venema dat 'minder dan een kwart lid van de NSB' was. Dit is hem blijkbaar niet genoeg, want hij vervolgt:

'Minder dan een kwart klinkt gematigd. Maar als we het begrip 'NSB-lid' vervangen door 'Nazi-vriendelijk'? Dan komen we tot geheel andere getallen. Daarbij maken we geen onderscheid tussen hele en halve fascisten, SS'ers, NSB'ers en duidelijke sympathisanten'.

Wie echt geïnteresseerd is in de politieke achtergrond van de lectoren, wie echt wil weten hoe de groep van de lectoren als geheel is samengesteld, wie echt wil weten wat de relatie was tussen de politiek en gezindheid van de lectoren en hun werkzaamheden, komt natuurlijk niet veel verder met Venema's informatie. Zijn terminologische manipulatie versluiert méér dan dat zij opheldering verschaft. Ik zie voor het gemak nu maar even af van het probleem hoe 'nazi-vriendelijk' te definiëren is, en hoe het valt vast te stellen — zaken waar Venema zich blijkbaar niet druk om maakt.

Tientallen fouten

Minder oirbaar gedrag vertoont Venema waar het gaat om het gebruik van andermans teksten. Uit de wel zeer talrijke voorbeelden geef ik er één. In 1987 verscheen van Frank van den Boogaard de studie *Een stoottroep in de letteren*, over het tijdschrift *Groot Nederland* in oorlogstijd. Een van de medewerkers aan dit tijdschrift was toen Jan van Rheenen en Van den Boogaard analyseert diens roman *Helpers weg!* Hierbij citeert hij een passage uit deze roman. Van den Boogaard wijzigde de oude spelling in de nieuwe, liet midden in het citaat een gedeelte van Van Rheenens betoog achterwege en bekortte de laatste regel van zijn citaat met exact vier woorden. In Venema's boek komt — o wonder! — tot op de laatste letter en het laatste leesteken hetzelfde citaat voor (inclusief Van den Boogaards weglatingen), maar Venema verwijst in een noot naar de oorspronkelijke uitgave. Zou Venema niet weten dat het usance is dat men in zo'n geval vermeldt: 'Geciteerd naar'? Of zouden Van den Boogaard en Venema hetzelfde taal- en stijlgevoel hebben...?

Tot slot valt dan nog Venema's onnauwkeurigheid op te merken. Een keur uit de tientallen fouten: niet Bertus Aafjes gaf, om aanmelding bij de Kultuurkamer te voorkomen, op dat hij in een wasserij werkzaam was, maar Anton Coolen; toen Van Oudshoorn in 1942 werd benaderd door Van Ham om als lector te komen werken voor het DVK was eerstgenoemde geen 'topambtenaar' meer, maar reeds bijna tien jaar ambteloos burger; in tegenstelling tot wat Venema beweert is Roel Houwink *niet* te beschouwen als een nationaal-socialist; de brief van Evert Zandstra waarin hij mededeelt van de hem toegekende prijs af te zien is *niet* van 18, maar van 17 mei 1943 (hoofdstuk 3, noot 104): de antwoordbrief van Van Ham aan Zandstra is *niet* van 3 september 1943, maar van 29 mei 1943 (idem, noot 105); wie op zoek gaat naar het boek *Literatuur en schrijverschap in De Schouw, tijdschrift van de Kultuurkamer* van J. Kelder

Venema's boek is het gevolg van naarstig en klerkachtig speuren in vele archivalia, met als resultaat een kaartenbak vol dichtbeschreven fiches. Die bak is ter Arbeiderspers omgevallen. En de klerk laat nu de lezer het werk afmaken.

(hoofdstuk 5, noot 54) zal het niet vinden, daar bedoeld wordt de studie *Schrijven voor de Nieuwe Orde* van J.J. Kelder; Nico de Haas is *nooit* redacteur van *Groot Nederland* geweest — wel was hij medewerker; enzovoorts, enzoverder. Het zijn natuurlijk voor het merendeel maar details, maar Venema zegt zelf immers in het hoofdstuk met de titel *Geschiedvervalsing*: 'Het is een detail, maar we hebben gezien dat het juist de vele details zijn die een eigen leven gaan leiden'.

Concluderend: ik ben teleurgesteld in dit boek. Venema is er niet in geslaagd nieuwe gezichtspunten naar voren te brengen. Hij bevestigt het beeld dat er al bestond van de Nederlandse letterkunde in oorlogstijd: wanhopig strijdende nationaal-socialisten tegenover de grote groepering van auteurs die alles wat van het DVK komt afwijzen. 'Goed' blijft 'goed' bij Venema, en 'fout' blijft 'fout'. Blijkbaar heeft hij niet ingezien dat hij, juist door het 'debunking' van namen als Hoornik, Voeten en Dubois, het onderscheid tussen 'goed' en 'fout' vervaagt. Het is bijzonder jammer dat Venema niet van de geboden gelegenheid gebruik heeft gemaakt (het door hemzelf aangedragen materiaal vraagt er bijna om!) om bestaande beeldvorming te veranderen. Maar misschien is dat ook wel wat veel gevraagd van iemand die blijkens zijn werkwijze meer ziet in het herhalen van de opvattingen van Victor van Vriesland en J.B. Charles, dan in het ontginnen van nieuw gebied.

Warboel

Venema's boek is het gevolg van naarstig en klerk-achtig speuren in vele archivalia, met als resultaat een kaartenbak vol dichtbeschreven fiches. Die bak is ter Arbeiderspers omgevallen. En de klerk laat nu de lezer het werk afmaken. Misschien vindt Venema een lezer die zich aangesproken voelt want leesbaar en smeuïg geschreven is zijn boek wel. Die lezer moet dan wel beseffen dat Venema's werk methodologisch gezien een warboel is en dat het niets duidelijk maakt wat betreft de problematische kanten van het literaire leven in de jaren '40-'45. Ook bevat het geen literatuuropgave, evenmin een lijst van geraadpleegde archieven en ook al geen volledige bronvermelding van het geciteerde materiaal. Venema's bevindingen zijn dus niet controleerbaar (een van de eerste eisen die men mag stellen aan een publikatie met wetenschappelijke pretenties) en zijn werk zal dus geheel moeten worden overgedaan. Een ontmoedigend idee.

'Hoe treurig is het dat dit dubieuze en alleszins onbetrouwbare dagboek zo'n belangrijke rol is gaan spelen in de algemene geschiedschrijving', zegt Venema van Bert Voetens dagboek. Laten we hopen dat zijn eigen boek een soortgelijke functie bespaard blijft. □

Adriaan Venema, *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie*. Deel I: *Het systeem*. Arbeiderspers, ISBN 90 295 5011 2, *f* 49,50 (eerste deel).

Willem Huberts is neerlandicus en gespecialiseerd in de literatuur in oorlogstijd. Hij werkte mee aan de samenstelling van een expositie over De Nieuwe Orde en de Nederlandse letterkunde 1940-1945 en schreef een studie over leven en werk van George Kettman jr.